

Szabó Ferenc János:
Erdős Richárd 1908-as Bartók-hanglemeze¹

„Elindultam szép hazámból... és Átalmennék [sic] én a Tiszán ladikon... Énekli Erdős Richárd, a magy. kir. Opera tagja, Budapest.” Gramophone Concert Record 2-102832. matricaszám: 4271r.²

Bár a hanglemeztörténet csak alig több mint egy évszázados múltra tekint vissza, a források feltáratlansága miatt egy diszkográfiát szinte sosem tekinthetünk befejezettnek. Halsey Stevens 1953-ban kiadott Bartók-monográfiájának függelékeként közreadta a Bartók műveiből 1953-ig készült hangfelvételek korántsem teljes, ámbar így is figyelemre méltó listáját.³ Ebben a legkorábbi felvétel a II. vonósnégyes 1925-ben, az Amar–Hindemith Quartet előadásában rögzített lemeze.⁴ Ezt a felvételt elemezte Breuer János „Egy korai Bartók-lemezről” című tanulmányában, hozzátéve ugyanakkor, hogy Illés Endre 1981-ben nyilvánosságra hozta, „gyermekkorában édesapja meghozatta Bartók-Kodály Magyar népdalok című füzetének két, lemezre vett Bartók-feldolgozását, amelyen a népdalokat tercelve énekli Erdős Richárd és Venczell Béla.”⁵ Breuer a hangzó forrás híján nem tárgyalja ez utóbbi hangfelvételt, mellyel korábbi kutatásaim során magam sem találkoztam. Létezése – a tercelés merész feltételezése ellenére – nem zárható ki teljesen, hiszen Erdős és Venczell valóban számos közös hangfelvételt készítettek, igaz, ezeken a lemezeken nagyrészt magyarnótákat énekelnek. További adatunk van egy lemezgyűjtőtől arról, hogy létezhet egy másik Erdős-felvétel ugyanebből a két népdalból Favorite lemezmárkán, ez a lemez azonban egyelőre szintén lappang.

A jelen tanulmányban bemutatandó, 78-as fordulatszámú normál lemezből két hozzáférhető példány létezik: egyik a Pécsi Hangtár (Marton–Bajnai) Alapítvány lemezgyűjteményében, másik Kovács József az Országos Széchényi Könyvtár

¹ A tanulmány a Berlász Melinda 70. születésnapja tiszteletére rendezett tudományos ülészen, 2012. november 29-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

² A Pécsi Hangtár Marton–Bajnai Alapítvány lemezgyűjteményében található hanglemez feliratának címkehá leírása.

³ Halsey Stevens: *The Life and Music of Béla Bartók*. (New York: Oxford University Press, 1953), 335–343.

⁴ Stevens, i. m., 338.

⁵ Breuer János: „Egy korai Bartók-lemezről” in: Uő.: *Kodály és kora*. (Kecskemét: Kodály Intézet, 2002), 120. A tanulmányban Breuer János az Amar–Hindemith-vonósnégyes 1925-ben készített Bartók-lemezét (II. vonósnégyes) tárgyalja. Lásd még: János Breuer: „Die erste Bartók-Schallplatte. Das II. Strichquartett op. 17 in der Einspielung des Amar-Hindemith-Quartetts”. Sonderdruck aus *Hindemith-Jahrbuch Annales Hindemith 1976/V*. 123–145.

Zeneműtárában őrzött lemezhagyatékában.⁶ Címkéje és a fennmaradt hangfelvételi napló⁷ sem árul el róla sokat, mindössze az énekes nevét és a dalok címét. A hangfelvételi naplóból – a matricaszám alapján – kiderül, hogy a hanglemez 1908 első hónapjaiban készült, így kijelenthető, hogy a jelenleg hozzáférhető források alapján ez a legkorábbi olyan hangfelvétel, amelyen Bartók-mű hallható, igaz, Bartók nevét sem a felvételi naplóban, sem pedig a lemezcímkén nem találjuk. A hangfelvételt a Bartók-irodalom nem említi, maga Bartók sem ír róla leveleiben, nem kizárt, hogy nem is tudott róla. Bár 1908 első heteit – mint a Zeneakadémia frissen kinevezett, és éppen reménytelenül szerelmes fiatal zongoratanára – leveleinek keltezése alapján Budapesten töltötte,⁸ január végén a *II. szvit* előadásának reményével Bécsbe utazott,⁹ ahonnan február 10-én érkezett vissza Budapestre,¹⁰ néhány napra rá datálható végleges szakítása Geyer Stefivel.¹¹ Március 1-jén Kolozs vármegyébe utazott népdalt gyűjteni.¹²

A hangfelvétel datáláshoz az Alan Kelly által összeállított Grammophon Company diszkográfiából nyerhetünk pontosabb adatokat. A felvétel hangmérnöke, Max Hampe 1907 végén még Németországban készített lemezfelvételeket, harminchárom datálatlan hannoveri felvétele (matricaszámok: 3980r–3012r) 1907–1908 fordulóján készülhetett, ezután kezdődött a már 1908-ra datált budapesti hangfelvételek (4013r–4284r) sorozata. Hampe a budapesti felvételek után Zágrábban készített száz hangfelvételt (4286r–4385r), az ezt követő bosnyák lemezekről pedig már tudjuk, hogy 1908 áprilisában készültek. Ebből következtethetünk arra, hogy a budapesti felvételek 1908 első hónapjaiban keletkezettek. Erdős több alkalommal is lemezre énekelt ekkor, először operaáriákat,¹³ majd a budapesti felvételi időszak végéhez közeledve zongorakíséretes magyarnótákat,¹⁴ egy kuruc témájú dalt,¹⁵ végül a most vizsgált lemezoldalt.

⁶ Raktári jelzet az OSzK gyűjteményében: HN 37.136.

⁷ A Gramophone Company hangfelvételi naplójának egy része alapján adta közre Alan Kelly a lemezcég diszkográfiáját, lásd: Alan Kelly: *The Gramophone Company Catalogue. 1898–1954.* ([s. l.]: szerzői magánkiadás, 2002).

⁸ Lásd Bartók 1908. január 8-án és 12-én kelt leveleit Freund Etelkának és Volkmar Andreae-nak. Demény János (szerk.): *Bartók Béla levelei.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1976), 133. (a továbbiakban: Demény, levelek)

⁹ Lásd Bartók 1908. január 31-én, Freund Etelkának írott levelét. Demény, levelek, 134.

¹⁰ Ifj. Bartók Béla: *Apám életének krónikája.* A szerző munkatársa: Gomboczné Konkoly Adrienne. (Budapest: Zeneműkiadó, 1981), 97.

¹¹ Tallián Tibor: *Bartók Béla.* (Budapest: Gondolat, 1981), 77.

¹² Ifj. Bartók Béla, i. m., 97.

¹³ 4037r–4038r: a *Faust* és a *Bánk bán* bordala, 4105r–4108r a *Varázsfuvola*, *A hugenották* és *A zsidónő* részletei.

¹⁴ 4266r–4268r: Debreczeni nóta, Sárga lovam, sárga csengő rajta, valamint egy lemezoldalon a Kis szekeres, nagy szekeres... és az Ugyan édes komámasszony... szövegkezdetű magyarnóták.

¹⁵ 4269r: „Rákóczy stafétája”

Erdős Richárd ekkoriban már befutott énekesnek számított. 1903-ban, az Operaház énekkarának huszonkét éves basszusaként operaáriákat rögzítettek előadásában Pathé-lemezre. 1905-ben az Operaház ösztöndíjasaként Lyrophon márkán jelentek meg áriafelvételei, majd 1906-ban készültek első lemezei a Gramofon társaság számára, ekkor Erdős már az Operaház magánénekes volt. Később számos további lemezcég kiadványain szerepelt, Németországban is készített hangfelvételeket.¹⁶ Karrierje gyorsan ívelt felfelé, azonban tragikus hirtelenséggel szakad meg. Harmincegy évesen a Népopera Wagner-ciklusában vendégszerepelt, mint a frankfurti operaház tagja, szívbetegsége következtében előadás közben rosszul lett, s pár napra rá meghalt. Rövid budapesti pályafutása alatt a *Bohémélet* és Goldmark *Téli rege* című operájának magyarországi bemutatóján, valamint Mihalovich Ödön *Eliána* című operájának ősbemutatóján is színpadra lépett. Mindössze nyolc évet felölelő lemezipertóárján számos operaáriát és magyarnótát, műdalokat,¹⁷ héber dalokat,¹⁸ de még kabaréjelenetet¹⁹ is találunk.

Néhány szót szólnunk kell az 1906-ban megjelent, Bartók és Kodály által kísérettel ellátott magyar népdalfeldolgozásokról. Az előadás tárgyát képező első két népdalból legalább három különböző szerzői verzió ismert,²⁰ ezek mindegyikében egymás mellett szerepel a két népdal. Az 1906-ban publikált verziót (BB 42) illetőleg Lampert Vera kiadói számok és a Rozsnyai, valamint Rózsavölgyi kiadók cégtörténete, céges iratai alapján felderítette az 1906-os első kiadás későbbi (1933–34) újranyomását, s rámutatott az első és második kiadás közötti tartalmi és formai eltérésekre,²¹ a harmadik kiadás (1938) tartalmi eltéréseit Denijs Dille ismertette.²² A Thomán István és felesége által előadott verziókról Klaus L. Neumann publikált tanulmányt, ebből tudjuk, hogy a korábban ősbemutatónak vélt hangversenyen valójában más kísérettel hangzott el hat népdal, köztük négy Bartók-feldolgozás.²³ A harmadik verzió (BB 97) pedig teljes formájában csak szerzői hangfelvételen

¹⁶ International Talking Machine Co., frankfurti Odeon-lemezek 1911 után.

¹⁷ Carl Loewe: *Die Uhr*, Schubert: *Der Doppelgänger*, Schumann: *Die beiden Grenadiere*, az Első Magyar Hanglemezzgyár és a Gramophone Company hanglemezein.

¹⁸ Favorite Record 1–25749 és 1–25750.

¹⁹ Baby Record No. 5565, kabaréjelenet Göndör Aurél közreműködésével. Forrás: Pécsi Hangtár Marton–Bajnai Alapítvány.

²⁰ A három verziót Somfai László a Nemzetközi Zenetudományi Társaság 2007-ben, Zürichben megrendezett kongresszusán tartott előadásában is ismertette. Somfai, László: „Changing Concepts of Folk-music Arrangement in Bartók's Œuvre”. (2007. július 15.).

²¹ Lampert Vera: „A Bartók-Kodály Magyar népdalok második kiadása” in: *Zenetudományi dolgozatok 2003. II. kötet*. (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2003), 375–384.

²² Bartók Béla – Kodály Zoltán: *Hungarian Folksongs for Song with Piano*. Reprint of the original manuscript with commentaries by Denijs Dille (Budapest: Editio Musica, 1970).

²³ Ezek forrásai Thomán István unokájának párizsi gyűjteményében maradtak fenn. Lásd: Klaus L. Neumann: „Ein neu aufgefundenes Autograph Bela Bartoks mit unbekanntem Volkslied-Bearbeitungen” in: Klaus

maradt ránk, az 1928-ban Medgyaszay Vilma énekével rögzített His Master's Voice-hanglemezeken.²⁴

Erdős Richárd hangfelvétele az 1906-os első kiadáson alapul, bár valamelyest eltér attól. Nem szerzői változat, ellenben jól példázza a korabeli interpretációt, illetve előadói újraalkotást, átértelmezést. A zongorakísérő mindkét népdal előtt előjátékot, majd a felvétel végén utójátékot játszik, ez a három részlet egyáltalán nem szerepel a kiadott kottában.

1. kottapélda: az „Elindultam szép hazámból...” előjátéka

The image shows a musical score for a piano prelude. It consists of two staves: a treble clef staff and a bass clef staff. The key signature has two flats (B-flat and E-flat), and the time signature is 3/4. The treble staff contains a series of chords, with some marked with a '3' and a slur, indicating triplets. The bass staff contains a melodic line with some triplets and chords. The piece ends with a double bar line.

2. kottapélda: az „Általmennék...” előjátéka

The image shows a musical score for a piano prelude. It consists of two staves: a treble clef staff and a bass clef staff. The key signature has two flats (B-flat and E-flat), and the time signature is 4/8. The treble staff contains a melodic line with some triplets and chords. The bass staff contains a melodic line with some triplets and chords. The piece ends with a double bar line.

Hortschansky – Axel Beer – Laurenz Lütteken (szerk.): *Festschrift Klaus Hortschansky zum 60. Geburtstag* (Tutzing: Schneider, 1995), 505–515.

²⁴ His Master's Voice 273070 és 273073, matricaszám: BW2052-II és BW2053-I

3. kottapélda: az „Altalmennék...” utójátéka

The musical score for the 'Altalmennék...' interlude consists of a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is mostly rests, indicating a silent role. The piano accompaniment is in a minor key and features a complex rhythmic structure, starting in 2/8 time, changing to 4/8, and then returning to 2/8. The piano part includes a triplet of eighth notes in the right hand.

Ezekon kívül számos további különbséget is észrevehetünk. Az első dal eltérései nagyrészt olyan különbségek, amelyek akár a korabeli nótakísérési szokásokból is eredhetnek: az akkordok időként dúsabbak, arpeggiáltak, néhány helyen – a Bartók által írt tartott akkordok helyett – közbeszúrt átmenőakkordok hallhatók.

4. kottapélda: az „Elindultam...” 5–8. üteme a kottában

The musical score for the 5-8 measures of 'Elindultam...' shows a vocal line with the lyrics: "Visz-sza-néz - tem fél - u - tam - bul, Sze-mem-bül a könny ki - csor - dult." The piano accompaniment is in a minor key and features a complex rhythmic structure. The piano part includes dynamic markings 'mf' and 'p'.

5. kottapélda: az „Elindultam...” [eredeti] 5–8. üteme a hangfelvételen

The musical score for the 5-8 measures of 'Elindultam...' from the original recording shows a vocal line with the lyrics: "Visz-sza-néz-tem fél-u-tam-bul, sze-mem-bül a könny ki-csor-dult." The piano accompaniment is in a minor key and features a complex rhythmic structure.

A második népdalban a bal kéz akkordjai néhol más felrakásban hangzanak el (6. és 7. kottapélda).

6. kottapélda: az „Általmennék...” „Ott lakik a városban” kezdetű részlete

7. kottapélda: az „Általmennék...” „Ott lakik a városban” kezdetű részlete a felvételen, ismétléskor

Az, hogy a második népdal előjátékának elején a zongorista moll akkordot játszik, félreütésnek tűnhet, de akár még tudatos, a két népdalt összekötő hangnemi fordulatként is felfoghatjuk, különösen, hogy a zongorista az első népdal végén Bartók C-dúr akkordja helyett c-mollt játszott (8. és 9. kottapélda).

8. kottapélda: az „Elindultam...” utolsó két üteme a kotta szerint

9. kottapélda: az „Elindultam...” befejezése és az „Általmennék...” előjátékának kezdete a hangfelvételen

Egy helyen viszont – feltételezésem szerint – valóban félreütést hallhatunk: az „Általmennék...” második népdalsorának elején indokolatlannak tűnik a tonikai akkord háromszori elhangzása, valószínűleg a bal kéz D basszushangja helyett eltalált E okozta a problémát, amit azonban a zongorista figyelemreméltó rutinnal elsimított (10. és 1. kottapélda).

10. kottapélda: az „Általmennék...” első négy üteme

The image shows the first four measures of the piece 'Általmennék...'. It is a piano-vocal score. The title 'Tánc lépés.' is written above the first staff. The music is in 4/8 time with a key signature of one flat (B-flat). The vocal line has the lyrics: 'Ál - tal - men - nék én a Ti - szán la - di - kon, la - di - kon, de la - di - kon, Ott la - kik a, ott la - kik a ga - lam - bom, ott la - kik a ga - lam - bom.' The piano accompaniment is marked 'p grazioso' and features a steady eighth-note accompaniment in the right hand and a bass line in the left hand.

11. kottapélda: az „Általmennék...” első négy üteme ismétléskor a hangfelvételen

This image shows the first four measures of the piece during a repeat. The lyrics are: 'Ott la - kik a, ott la - kik a ga - lam - bom, ott la - kik a ga - lam - bom.' The piano accompaniment features triplets in the right hand, indicated by a '3' over a bracket. The time signature changes from 4/8 to 2/8 and back to 4/8.

A második népdal kíséretének csárdás jellegűre alakítása és a bokázós zárlati figura teljes egészében a zongorakísérő – 19. századi népies műdal-hagyományokat idéző – leleménye. Erdős az ismétléskor énekelt fermatás hangjai más hangfelvételeire is jellemzőek, feszes ritmusú magyarnótákban alkalmaz hasonló kiállásokat (12. és 13. kottapélda).²⁵

²⁵ Csinom Jankó, csinom Palkó. Előadja Erdős Richárd, Venczell Béla és Revere Gyula. Első Magyar Hanglemezgyár 2124.

12. kottapélda: az „Általmennék...” részlete a hangfelvételen ismétléskor

The image shows a musical score for the piece 'Általmennék...'. It consists of a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is in a single staff with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The lyrics are: 'Ott la-kik a vá-ros-ban, a har-ma-dik ut-cá-ban,'. The piano accompaniment is in two staves, with a treble and bass clef. The music is in 4/4 time and features a mix of chords and moving lines.

13. kottapélda. „Csinom Jankó, csinom Palkó” (részlet). Előadja Erdős Richárd, Venczell Béla és Revere Gyula. Első Magyar Hanglemezgyár 2124.

The image shows a musical score for the piece 'Csinom Jankó, csinom Palkó'. It consists of two vocal lines and a piano accompaniment. The vocal lines are in two staves with a bass clef and a key signature of one sharp (F#). The lyrics are: 'No-sza raj-ta jó ka-to-nák,'. The piano accompaniment is in two staves, with a treble and bass clef. The music is in 4/4 time and features a mix of chords and moving lines.

Az eltérések ellenére a hangfelvételen elhangzó dalok akkordikus váza kétségtelenül a Bartók-feldolgozásra vezethető vissza. Az „Elindultam szép hazámból...” negyedik sorának első és második elhangzása közti c-moll kvartszext – Esz-dúr szextakkord különbség („Szemből a könny kicsordult”), vagy az „Általmennék...” utolsó sorának esz-alapra helyezett ti-szeptim-kvintszext – avagy félszük-kvintszext – szerkezetű akkordja („Piros rózsá”) nehezen elképzelhető, hogy egyazon években két magyar muzikusnak ugyanazokhoz a magyar népdalokhoz alkalmazott egymástól független invenciói legyenek.

A két népdalfeldolgozás legalább három úton juthatott el Erdős Richárdhoz, illetve a lemezfelvételre. Egyrészt mivel a kotta ki volt adva, ráadásul Bartókék az előfizetői gyűjtőíveket sokaknak eljuttatták, bárki tudhatott róla és megvásárolhatta, így akár maga Erdős Richárd is.²⁶ Ezt azonban sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk. Azt ugyanakkor

²⁶ A gyűjtőívekről Bartók 1906-ban írott leveleiben sok szó esik, lásd például König Péternek 1906. március 14-én írott levelét (Demény, levelek, 103–104.), Freund Etelkának 1906. március 14-én [?] írott levelét (Demény, levelek, 104.) vagy Thomán Istvánnak 1906. november 19-én írott levelét (Demény, levelek, 113.)

tudjuk, hogy Sándor Erzsi, Erdős Richárd operaházi kollégája ismerte Bartók népdalfeldolgozásait, hiszen 1906. november 4-i, Bartókkal közös pozsonyi koncertjük műsorának negyedik száma – a *Pressburger Tagblatt* tájékoztatása szerint – eredetileg „Altungarische Volkslieder” lett volna, igaz, ehelyett végül egy Mozart-ária hangzott el a hangversenyen.²⁷ Sándor Erzsi és Erdős Richárd az Operaház együttesén belül nyilvánvalóan találkoztak, 1908 előtt a *Hunyadi László*, a *Hugenották* és Goldmark *Wintermärchen* című operájának előadásain mindketten színpadra léptek.²⁸ Ugyanakkor nem tudjuk, hogy Sándor Erzsi mely Bartók-feldolgozásokat énekelte volna Pozsonyban. Bartók 1906. november 13-án, Thomán Istvánnak írott, a népdalfeldolgozások kiadását előkészítő leveléből csak az derül ki, hogy Sándor Erzsineél négy dal kottája volt, azt nem tudjuk, mely tételek.²⁹ Thomán István néhány nappal későbbi válaszából is csak azt tudjuk meg, hogy ő és felesége mely népdalokat választotta a már náluk lévő és a Sándor Erzsi által elküldött tételek közül.³⁰ Nem tudjuk tehát biztosan, bár feltételezhető, hogy ha volt közös tétel a Sándor Erzsi által ismert és elküldött, majd Thománék által előadott népdalok között, akkor Sándor Erzsi sem az 1906-os kottában kiadott változatot ismerte.

A harmadik lehetséges út az ismeretlen zongorakísérő személyén keresztül vezet, annál is inkább, mivel Erdős Richárd tulajdonképpen csak a népdalt énekli, a zongorakísérő az, aki Bartók-művé teszi ezt a hangfelvételt. Jelenlegi adataink szerint hat zenésztől tudunk, aki kísérte Erdős Richárdot hanglez- felvételen: Hetényi-Heidberg Albert, Kende Frigyesné Szinegh Viola, Lichtenberg Emil, Nosedá Károly, Revere Gyula és Vincze Zsigmond; közülük leggyakrabban és a legtöbb lemezcégnél Revere Gyula kísérte Erdőst. Sajnos a Gramofon Társaság egy alkalommal se nevezte meg Erdős Richárd kísérőjét.

Revere Gyuláról tudjuk, hogy zeneakadémistaként kapcsolatba kerülhetett Bartókkal. Az 1894–1895-ös tanévben kezdte hárfatanulmányait a Zeneakadémián, az újonnan indított hárfa tanszak előkészítő osztályában.³¹ A zongora főtanszakon csak az előkészítő tanfolyam első

²⁷ A hangversenyen Mozart *Szöktetés a szerájból* című operájának egyik áriája hangzott el, ráadásként egy közelebről meg nem nevezett népdal Farkas Ödöntől, Sándor Erzsi egykori kolozsvári tanárától. Demény János: „Bartók Béla művészi kibontakozásának évei (1906–1914)” in: Szabolcsi Bence – Bartha Dénes (szerk.): *Zenetudományi tanulmányok III. Liszt Ferenc és Bartók Béla emlékére*. (Budapest: Akadémiai kiadó, 1955), 311.

²⁸ Az OSzK Színháztörténeti Tárának kéziratok adattárát alapján, lásd: [Jónás Alfréd et al.]: *[Az] Operaház szereptörténeti adattára [1884–1948]*. Budapest, 1950k. (Kézirat, OSZK MS 124/1-3).

²⁹ „Ha esetleg – amit azonban nem hinnék – Sándor Erzsi még nem küldte volna el hozzátok azt a 4 dalt, sürgessétek meg nála nevében.” Bartók levele Thomán Istvánnak, 1906. november 13. (Demény, levelek, 113.)

³⁰ Thomán István 1906. november 18-án kelt válaszáat lásd: Denijs Dille (közr.): *Documenta Bartókiana 3* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), 45.

³¹ Dr. Harrach József (szerk.): *Az Országos Magyar Királyi Zene-Akadémia Évkönyve az 1894/5-iki Tanévről*. (Budapest: Athenaeum R. Társulat, 1895), 88.

évét járta ki Szendy Árpád növendékeként.³² Az 1901–1902-es tanévben a hagyományosan Liszt születésnapjának előestéjén rendezett ünnepi hangversenyen Bartók és Revere is felléptek: utóbbi hárfázott Liszt 137. zsoltárában, Bartók pedig a h-moll szonátát játszotta.³³ Revere ebben a tanévben önként ismételte a hárfa tanszak harmadik tanévet, ugyanakkor a Zeneakadémia évkönyvében a zeneszerzés szak növendékei között is találkozunk nevével.³⁴ Hans Koessler osztályában Kodállal együtt második évfolyamos, Bartók ekkor negyedéves. Revere a következő tanévet még elkezdte zeneszerzés szakon, azonban a tanév során kimarad. Önmagában ez az ismeretség természetesen még semmit sem jelent, Erdős Richárd hangfelvételeinek egy másik zongorakísérője, Hetényi-Heidlberg Albert ugyanekkor járt a Zeneakadémia zeneszerzés tanszakára.

Revere Gyula lemezipertoárja meglepően széles spektrumú zenei tevékenységről tanúskodik: találkozunk vele hárfaművészként, zenekarvezetőként és zongoristaként egyaránt. Lemezein túlnyomórészt magyarnóták hallhatók, de közreműködött számos opera- és néhány operettrészlet hangfelvételén is. Amolyan „mindenevő” alkalmi zongorakísérő lehetett, aki Zolnay Lóránd partnereként tót,³⁵ Erdős Richárddal pedig héber dalokat és operaáriákat, míg Kovács Mihály kíséreként kuplét³⁶ is kísért. Mint említettem, Erdős Richárd 1907-től számos magyarnótát énekelt lemezre Venczell Bélával duettben, ezeken a lemezeken néhány kivételt leszámítva mindig Revere Gyula kísérte a két énekest.

Ha megpróbáljuk azonosítani a zongorakísérőt, értelemszerűen nótafelvételekhez kell nyúlnunk, azok elő-, köz- és utójátékai árulkodhatnak a zongorista személyéről. Noseda Károly felvételeitől így el kell tekintenünk, hiszen őt csak operarészletek lemezein hallhatjuk. Lichtenberg Emil – jelenleg ismert lemezei alapján – csak ritkán vállalkozott kuplé, nóta vagy dal kíséretére, szintén elsősorban operarészletek hangfelvételein közreműködött. Előadásmódjára jellemző a záróhangok megnyújtása. Egyéniségéről is árulkodik, hogy kevésbé kezdeményező zongorista volt, általában inkább háttérben maradt a kísérettel.³⁷

Vincze Zsigmond, Szinegh Viola és Hetényi-Heidlberg Albert rendszerint cimbalomjátékot imitáló virtuóz futamokkal tarkítja a kíséretet, akár gyors, akár lassú nótáról van szó. A Bartók-feldolgozás zongorakísérője ugyan nem ragaszkodik a kottához, mégsem

³² Dr. Harrach József (szerk.): *Az Országos M. Kir. Zene-Akadémia Évkönyve az 1897/98-iki tanévről.* (Budapest: Athenaeum R. Társulat, 1898), 94.

³³ Moravcsik Géza (szerk.): *Az Országos M. Kir. Zene-Akadémia Évkönyve az 1901/1902-iki tanévről.* (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1902), 72.

³⁴ Moravcsik, i. m., zeneszerzés tanszak: 90. oldal; hárfa tanszak: 110. oldal.

³⁵ Pathé 39541–39550.

³⁶ Odeon Record (International Talking Machine Company), No. 35313 és No. 35314.

³⁷ Lásd például a *Kutya passzió* című kuplét, előadja Kovács Mihály és Lichtenberg Emil. Favorite record 1-27544. [Online elérhetőség.](#)

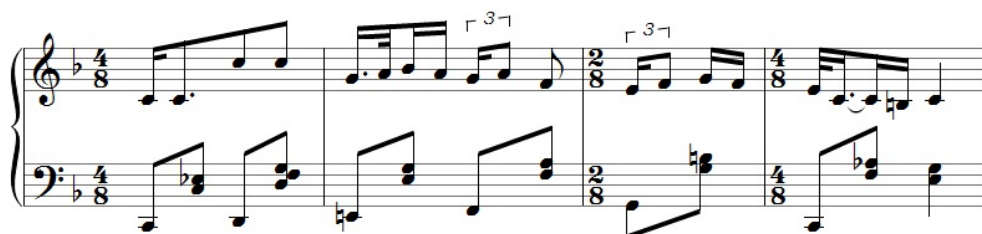
alkalmaz ilyen futamokat, máshogy változtat a kíséretben. Vincze Zsigmond ráadásul általában többet használja a rezonátorpedált, mint a vizsgált hangfelvétel zongoristája. Hetényi akkordjátékának tömörségében van némi hasonlóság az Erdős-felvétel zongoristájának hangszerkezelésével. Az „Elmegyek a templom mellett...” kezdetű magyarnóta Hetényi által kísért hanglemez-felvételé³⁸ végén hallható, odacsapott záróakkord – amely egyébként kuplékíséretnek záratainak majdhogynem állandó tartozéka – jellegzetes eszköze a kuplészerzőként rendkívül népszerű Hetényi zongorázásának. Kuplékon és paródiákon kívül lassú és gyors magyarnótákban is alkalmazza.

Az imént felsorolt jellegzetességek nem fordulnak elő az általunk tárgyalt lemezen. Revere Gyula nótakíséreteit hallgatva ugyanakkor találunk olyan előadói eszközöket, amelyek hallhatók a vizsgált Bartók-népdalfeldolgozás felvételén is. Az „Elindultam szép hazámból...” negyedik sorát megelőző arpeggióhoz hasonlót hallhatunk a „Nagypénteken mossa holló a fiát...” kezdetű magyarnóta bevezetőjében.³⁹ A „Csinom Jankó, csinom Palkó” közjátékának feszes túlpontozásai az „Által mennék...” előjátékában hallhatóakra rímelenek.⁴⁰ Az „Által mennék...” előjátékának végén hallható bokázós megfelelőjét pedig az „Esik eső, nő a petrezselyem...” kezdetű nóta bevezetőjében hallhatjuk.⁴¹

14. kottapélda: „Csinom Jankó, csinom Palkó”. Revere Gyula zongora-előjátéka az *Első Magyar Hanglemezgyár 2124. számú lemezén*

15. kottapélda: az „Által mennék...” előjátéka

³⁸ Például: *Elmegyek a templom mellett*. Előadja Rózsa S. Lajos és Hetényi-Heidelberg Albert. Polyphon 844. [Online elérhetőség.](#)

³⁹ *Nagypénteken mossa holló a fiát*. Előadja Erdős Richárd, Venczell Béla és Revere Gyula. Favorite 1-29574. [Online elérhetőség.](#)

⁴⁰ *Csinom Jankó, csinom Palkó*. Előadja Erdős Richárd, Venczell Béla és Revere Gyula. Első Magyar Hanglemezgyár 2124. [Online elérhetőség.](#)

⁴¹ *Esik eső, nő a petrezselyem*. Előadja Erdős Richárd, Venczell Béla és Revere Gyula. Favorite 1-29604. Hozzáférhető a Pécsi Hangtár Marton-Bajnai Gyűjteményben.

Mindezek alapján nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy Revere Gyula kíséri Erdős Richárdot a hanglemezen.

Ez a lemezoldal nemcsak Erdős utolsó 1908. évi hanglemeze a Gramofon társaságnál, hanem a hangfelvételi időszak utolsó zongorakíséretes felvétele is egyben. Erdős ekkor rögzített hangfelvételei nem páros számúak, tehát egy lemezoldallal több vagy kevesebb készült vele, mint amennyi a lemezkiadáshoz szükséges lett volna. A későbbi újrakiadások párosításából arra következtethetünk, hogy a különálló hangfelvétel a „Rákóczi stafétája”. Azonban ha Erdős tudott róla, hogy a két népdalfeldolgozás esetében különleges művekről van szó, tekinthetjük ezt az utolsóként készült hangfelvételt is ráadásnak, annál is inkább, mivel ez az utolsó a lemezfelvételek sorában. Lehetséges, hogy még egy matrica üresen maradt a zenekar-kíséretes áriáknak fenntartott felvételek előtt, ezt kellett valamivel kitölteni, így Erdős az általa jól ismert népdalokat választotta, amelyekhez a kísérelő ezt a kíséretet játszotta. Vagy éppen Erdős még egy magyar dalt szeretett volna lemezre énekelni, és a kísérelő ezt a kottát húzta elő a táskájából – Revere Gyula esetében ez utóbbi eset is elképzelhető. Sajnos nem feltételezhetjük minden kétséget kizárólag, hogy Erdős Richárd tisztában volt a feldolgozások értékével, előfordulhat, hogy nem is tudott arról, ki írta a kíséret különös akkordjait. Lehet, hogy számára valóban nem volt számottevő különbség a kotta előszavában említett „Ritka búza” és „Ityóka-pityóka”, valamint a „másféle »magyar népdal«” között.⁴²

Nem tudhatjuk, hogy Bartók mennyire örült volna a zongorakíséret lemezen hallható verzióját hallva. Alighanem nem egészen ilyen módon képzelte el azt, ahogy ezek a népdalok „elfoglalják az őket megillető helyet házi és nyilvános zeneéletünkben.”⁴³ Bartók „ruhát adott” a népdalra – mint azt az előszóban olvashatjuk –, a zongorakísérelő pedig ezt a ruhát egy kicsit kiigazította, néhol zsinórosabb mentére cserélte. Számunkra ugyanakkor jól példázza ez a hangfelvétel azt, hogy miként tekinthettek a századelő muzikusai Bartók és Kodály törekvéseire, hogyan interpretálhatták a népdalfeldolgozásokat. Lehet, hogy ez az interpretáció csak megerősítette volna Bartók a korszakról egy 1904-es levelében megfogalmazott véleményét: „Most új tervem van: a magyar népdalok legszebbjeit összegyűjtöm és a lehető legjobb zongorakísérettel mintegy a műdal nivójára emelem. Ez arra volna jó, hogy a külföld ilyen gyűjteményből megismerhesse a magyar népzeneét. Jó

⁴² Adalék ehhez, hogy Dankó Pista „Eltörött a hegedűm...” kezdetű magyarnótájának Erdős Richárd-féle felvételén a felkonferálás szövege így hangzik: „Eltörött a hegedűm, magyar népdal. Éneklé Erdős Richárd.” (Lyrophon No. 6291 matricaszám: 6291, zongorán kíséri Lichtenberg Emil; a hanglemez hozzáférhető a Pécsi Hangtár Marton–Bajnai Gyűjteményében).

⁴³ A Magyar népdalok 1906-os kiadásának előszavából.

magyarjainknak persze ilyesmi nem való. Ezek irtóznak minden komoly dologtól. Sokkal jobban izlik nekik a megszokott cigányos slendrián, a melytől minden zenész és minden művelt külföldi világgá fut.”⁴⁴

Bartókék célja ugyanakkor – hogy „a nagy közönség megismerje és megkedvelje a népdalt” – tulajdonképpen megvalósulhatott, még ha ez esetben az előadók még közelebb vitték is a közönség ízléséhez. De a magyar népdal ekkor már megszólalt a hangversenyteremben⁴⁵ – és az otthoni gramofonokon is.

⁴⁴ Bartók 1904 decemberében. Idézi: ifj. Bartók Béla: Bartók Béla műhelyében. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981) 270–271.

⁴⁵ A népdalok szegedi elhangzásáról lásd Bartók 1906-ban vagy 1907-ben Szegedre, Baranyai Gyulánénak írott levelét (Demény, levelek, 115.) Jelenleg nincs adat arról, hogy Erdős Richárd énekelte volna Bartók népdalfeldolgozásait hangversenyen.